

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته علوم حدیث
گرایش کلام و عقاید

روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان 7 تا 14 سال در قرآن و روایات

راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر هادی صادقی

مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر مسعود آذربایجانی

دانشجو:

مرتضی دانشمند

ماه و سال دفاع

اردیبهشت ۸۹

چکیده:

پرسش از روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان و نوجوانان، دغدغه‌ی همه‌ی پدران، مادران، معلمان، مبلغان، نویسندگان کودک و نوجوان، برنامه‌سازان صدا و سیما و همه‌ی کسانی است که به فردای اعتقادی کودک و نوجوان و چگونگی انتقال آموزه‌های اعتقادی به آنها می‌اندیشند. بر اساس پیشینه‌ی بحث، کاستی برخی از پژوهش‌های پیشین در آن است که شماری از آنها تنها از منظر قرآن و روایات، بدون توجه به یافته‌های روانشناسی رشد در زمینه‌ی مراحل مختلف ادراک کودکان، به مساله‌ی روش‌ها و قالب‌ها پرداخته‌اند و برخی دیگر، گرچه، روش‌های برگرفته از قرآن و روایات را مطرح کرده‌اند، اما نمونه‌های کاربردی نشان نداده‌اند و برخی دیگر هر چند، قالب‌ها و نمونه‌هایی را نشان داده‌اند و به مراحل رشد نیز توجه داشته‌اند، اما از ارائه‌ی پشتوانه‌ی نظری روش‌ها دریغ ورزیده‌اند.

در پژوهش حاضر، در آغاز، ویژگی‌های ادراکی کودکان از منظر روانشناسی رشد در سنین هفت تا چهارده سال، مورد بررسی قرار گرفته، آنگاه به روش‌هایی که در آیات و روایات برای انتقال آموزه‌های اعتقادی به آنها مطرح گشته همچون روش قصه، شعر، گفت و گو، معما و چیستان پرداخته شده است. نیز مبانی روانشناختی و قرآنی - روائی روش‌هایی که از قرآن و روایات به دست آمده، مورد تحلیل قرار گرفته است. پس از کشف روش‌ها، به نمونه‌های کاربردی روش‌ها در قرآن و روایات و نیز نمونه‌های امروزی روش‌های مستنبط از این دو منبع پرداخته شده است.

کلید واژه: کودک، نوجوان، روش، انتقال، آموزه، اعتقادی، قصه، شعر.

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات
۲	تعریف مساله
۲	پرسش تحقیق
۲	فرضیه تحقیق
۲	پیشینه‌ی تحقیق
۷	هدف پژوهش
۸	ضرورت پژوهش
۹	روش تحقیق
۹	مفهوم شناسی:
۹	۱- کودک
۱۳	۲- روش
۱۴	۳- انتقال
۱۴	۴- آموزه
۱۴	۵- اعتقادی
۱۶	فصل دوم: مبانی نظری
۱۷	الف) مبانی قرآنی:
۱۷	مقدمه: تفسیر موضوعی، راهی برای راهیابی به روشها
۱۸	۱- جامعیت قرآن
۲۲	۲- هماهنگی معارف قرآنی با ویژگیهای مخاطبان
۲۴	۳- قرآن کتابی برای همه‌ی مخاطبان
۲۵	۴- قرآن کتابی برای همه‌ی زمانها (جاودانگی)

۲۵	۵- تربیت دینی نوعی بیدار ساختن فطرت
۳۰	ب) مبانی روان شناختی:
۳۱	نظریه پیازه:
۴۱	نظریه‌ی اریکسون:
۴۵	فصل سوم: روشها و انتقال آموزه‌ها
۴۶	۱) قصه
۴۶	چیستی قصه:
۴۸	راز تأثیرگذاری قصه:
۵۰	اهداف و کارکرد قصه:
۵۰	۱- تفکر بر انگیزی:
۵۲	۲- عبرت آموزی:
۵۲	۳- آرامش یابی:
۵۴	۴- حق بودن:
۵۴	۵- نرمی دل:
۵۵	۶- تذکارتی بودن:
۵۶	انواع قصه‌های قرآنی:
۵۶	الف: از نظر نوع پیام:
۵۶	۱) مستقیم:
۵۷	۲) ضمنی:
۵۹	ب: از نظر نوع شخصیت‌ها:
۵۹	۱) قصه حیوانات
۵۹	۲) قصه انسانها
۶۹	ج: از نظر تحقق بیرونی:
۶۹	۱- واقعی:

- ۲- تمثیلی: ۶۹.....
- (۲) شعر ۷۱.....
- تعریف شعر: ۷۱.....
- جایگاه شعر در اسلام ۷۳.....
- استفاده از شعر در انتقال آموزه‌ها: ۷۸.....
- (۳) دعا ۹۷.....
- (۴) گفت و گو ۹۹.....
- ۵- استفاده از موقعیت های مناسب ۱۰۱.....
- تعریف موقعیت مناسب: ۱۰۲.....
- انواع موقعیت های مناسب: ۱۰۶.....
- (۱) موقعیت توصیه پدر یا مادر به فرزندان در لحظه مرگ ۱۰۶.....
- (۲) موقعیت مشاهده مرگ دیگران: ۱۰۸.....
- (۳) موقعیت پدید آمدن آذرخش و تندر: ۱۰۹.....
- (۴) موقعیت فرزند خواندگی: ۱۱۰.....
- (۶) پرسش و پاسخ ۱۱۵.....
- اقسام پرسش در قرآن: ۱۱۷.....
- (۷) معما و چیستان ۱۱۹.....
- تعریف: ۱۱۹.....
- تفاوت معما و لغز ۱۲۰.....
- چیستان در روایات ۱۲۰.....
- نمونه‌های امروزی ۱۲۲.....
- (۱) آموزه معاد ۱۲۲.....
- (۲) آموزه نام امامان علیهم‌السلام ۱۲۲.....
- (۳) آموزه تدبیر خداوند ۱۲۳.....

۱۲۴ آموزه غدیر (۴)

۱۲۵ سخن پایانی

۱۲۷ فهرست آیات

۱۳۲ کتابنامه:

فصل اول:

کلیات

تعریف مساله

یکی از مباحث اساسی در حوزه‌ی دینداری و تبلیغ دین، مساله‌ی روش‌های انتقال مفاهیم، آموزه‌ها و باورهای اعتقادی به کودکان هفت تا چهارده سال است. مبلغان، مربیان، معلمان، پدران و مادرانی که خود دیندار و نسبت به آموزه‌های اعتقادی باورمند هستند در انتقال این باورها و آموزه‌ها به دانش آموزان، فرزندان و مخاطبان کودک و نوجوان، همواره خود را با این پرسش رو به رو می‌بینند که چگونه می‌توانند این باورها را به آنان بسپارند؟ این سپردن و انتقال از چه اصولی برخوردار است؟ بی‌شک کشف این روش‌ها و دستیابی به آنها راه‌های دور را نزدیک و ناممکن‌ها را ممکن و آفت‌ها و آسیب‌ها را آفتابی می‌سازد.

پرسش تحقیق

پرسش اصلی این پژوهش این است: روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان ۷ تا ۱۴ سال کدام است؟ توضیح آن که: چگونه می‌توان باورهای اعتقادی را به کودکان هفت تا چهارده سال انتقال داد؟ ساز و کارها و روش‌های آن کدام است؟ جایگاه هر یک از این روش‌ها کجاست؟

فرضیه تحقیق

فرض بر آن است که قرآن و روایات از انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان بسیار سخن گفته و شیوه‌ها، روش‌ها و اصولی را ارائه داده و استفاده از این شیوه‌ها و روش‌ها را از وظایف پدران، مادران، مربیان و... برشمرده‌اند.

پیشینه‌ی تحقیق

۱- آموزش تعالیم دینی، اثر مهندس مهدی بازرگان، ص ۷۷، چاپ شده ضمن مجموعه آثار ۹، ناشر: شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، (۷۹ این اثر ابتدا در شماره‌های ۹ و ۱۰ و ۱۱ مجموعه حکمت در سال ۱۳۸۸ به عنوان

نظریات پیشنهادی، انتشار یافته و سپس در سال ۱۳۵۶ توسط انتشارات تشیع در قالب یک کتاب جیبی به صورت مجموعه مقالات جمعی از نویسندگان با عنوان همه مسئول یکدیگریم، تجدید چاپ شده است. همین منبع ص ۷۷).

به نظر می‌رسد نویسنده‌ی آموزش تعالیم دینی، این مقاله را به عنوان طرحی آزمایشی برای آموزش تعلیمات دینی مدارس نوشته است. در بخشی از آن آمده است:

پیش از این که شرعیات می‌نوشتند، اطفال در محیط مسلمان و متدین زندگی می‌کردند. ولی امروز خانه از پای بست ویران است، محیط، محیط بی‌اعتقادی و بلکه عناد با دینداری است. باید تکیه‌ی تعلیمات بیشتر روی معتقد کردن و علاقه‌مند ساختن اطفال به خدا و دستور خدا باشد.^۱

بخشی از مقاله بیانگر آن است که نویسنده به مراحل رشد کودکان توجه داشته است:

باید تعلیمات الهی را به تدریج و طبق حوصله و به فراخور نیازها، تا سطح ذهن و استعداد شاگردان در سنین مختلف دوران تحصیل و بعد از تحصیل تنزل داده... آنگاه آنها را برای فلسفه‌بافی و قانع کردن طرف آماده نماییم.^۲

همان‌گونه که از تصریح مؤلف، آشکار می‌شود این اثر برای تدوین کتاب تعلیمات دینی فراهم آمده است. پیداست بین این طرح و پژوهشی که در صدد تبیین روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان در مقاطع ۷ تا ۱۴ سال است فاصله‌هاست.

۲- برنامه تربیت و تعلیم دینی، اثر مهندس مهدی بازرگان، ص ۹۹، چاپ شده ضمن مجموعه آثار ۹، ناشر: شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، (۷۹ دست‌نوشته این اثر در سال ۱۳۳۸ تهیه شده است).

از مقدمه مقاله استفاده می‌شود که نویسنده، این مقاله را نیز به عنوان طرحی پیشنهادی برای تدوین تعلیمات دینی به نگارش در آورده است:

۱. بازرگان، مهدی، مجموعه آثار ۹، تهران شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۹، چاپ دوم، ص ۷۸.

۲. همان، ص ۸۲.

غرض از جای دادن تعلیمات دینی در برنامه مدارس تنها آموختن یک سلسله معتقدات و احکام به دانش آموزان نیست؛ زیرا وی سپس طرح‌هایی را برای آموزش تعلیمات دینی در سال‌های گوناگون، از اول ابتدائی تا سال ششم ابتدائی، ارائه می‌دهد.^۱

نقد و نظر

اولاً: این طرح ناظر به تدوین کتاب تعلیمات دینی است نه در صدد استنباط و ارائه روش‌های انتقال آموزه‌ها برای اهداف عام و شامل تر همچون صدا و سیمای کودک و...

ثانیاً: از همه‌ی روش‌های موجود تنها به اندکی همچون شعر و قصه و تصویر اکتفا شده است. حال آن که روش‌های انتقال بسا بیش از این موارد اندک است.

ثالثاً: هر چند نویسنده سعی در به کار بستن تدریج در انتقال آموزه‌ها داشته حتی در جایی از مقاله آورده است:

در اجرای این منظورها اصول روانشناسی و قواعد آموزش و پرورش کاملاً رعایت و در هر سن و سال به فراخور استعداد و احتیاج دانش‌آموزان آموخته خواهد شد به طوری که طفل با روش تدریجی و تکاملی پیش برود و مطالب و تلقین‌ها در سال‌های پایین بیشتر با اظهار و اشاره و مثال و متدرجاً در سال‌های بعد با حکایت و توضیح و در ادوار بالاتر با تشبیه و استدلال همراه باشد.^۲

اما این توصیه بیشتر بر عهده‌ی مجری گذاشته شده است و در تدوین مقاله کمتر از دست‌آوردهای سودمند روان‌شناسی رشد بهره گرفته شده است.

وجود این ملاحظات سبب می‌شود که امروزه با عنایت بیشتری به مقوله‌ی انتقال آموزه‌ها روی آورده شود و همه‌ی روش‌ها و اصول پیشین در ترازوی نقد باز کاویده گردد تا راه روشن‌تری به آینده‌ای امید بخش‌تر گشوده گردد.

البته وجود کمبودهایی در پژوهش‌های پیشین چیزی از فضل سبقت صاحبان آنها نمی‌کاهد؛ چرا که بنا بر اصل "الفضل لمن سبق" فضیلت از آن پیشینان است.

۱. همان، ص ۹۹.

۲. همان، ص ۱۰۱.

۳- آموزش مفاهیم دینی همگام با روانشناسی رشد، ناصر باهنر، ناشر: شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، زمستان ۷۸.

شاید نزدیک‌ترین تحقیق به پژوهش حاضر همین کتاب باشد؛ زیرا نویسنده تلاش دارد با تکیه بر یافته‌های روان‌شناسی رشد، به بررسی مراحل رشد و تکامل درک دینی بپردازد و با مطالعه چگونگی درک کودکان و نوجوانان از مفاهیم دینی شیوه‌های مناسب آموزش معارف اسلامی در این دوره‌های سنی را ارائه دهد.

بخش عمده‌ی حجم کتاب را بررسی مراحل رشد کودک در بر می‌گیرد. این کتاب ۲۸۲ صفحه‌ای پنج فصل دارد که فصل پنجم آن با عنوان "شیوه‌های آموزش معارف اسلامی به کودکان" بیشترین ارتباط را با پژوهش ما دارد. به رغم ویژگی‌های مثبت کتاب، همچون توجه به داده‌های روان‌شناسی رشد و ارائه قالب‌ها و روش‌های مناسب برای آموزش مفاهیم دینی، اما کاستی‌ها و کمبودهایی نیز در آن به چشم می‌خورد.

الف) به مبانی قرآنی و روائی روش‌ها و قالب‌ها توجه کافی و درخور نشده است. به عنوان مثال هنگامی که نویسنده از قصه به عنوان قالب سخن می‌گوید جا داشت از مبانی قرآنی قصه هم سخنی به میان می‌آورد که شامل مقوله‌هایی همچون تفکر برانگیزی، عبرت آموزی، آرامش آفرینی و جز آن می‌شود. نیز می‌توانست قصه‌ها را به رأل، تاریخی و قصه‌ی حیوانات تقسیم کرده و جایگاه هر یک را با توجه به مراحل رشد کودک مشخص نماید. حال آن که از این موضوع بسیار گذرا گذشته است.

ب) فراگیر نبودن قالب‌ها و روش‌ها: روش‌ها، قالب‌ها و اصول فراوانی برای انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان در آیات و روایات به چشم می‌خورد که پدید آورنده از کنار آنها گذشته است. ما در فصل سوم این پژوهش به خواست خداوند به این موضوع خواهیم پرداخت.

ج) برای بسیاری از آموزه‌ها به توصیه‌های کلی اکتفا شده بدون آن که قالب یا روش یا شیوه‌ی مناسب ارائه گردد. در حقیقت می‌توان گفت همه روش‌های به کار رفته در کتاب از نمونه‌های کاربردی برخوردار نیست.

د) از تالیف کتاب، ده سال می‌گذرد. در این مدت ادبیات آئینی؛ چه در زمینه نظریه پردازی و چه در قلمرو نمونه‌های کاربردی، از رشد فزاینده‌ای برخوردار بوده است. تلاش ما آن بوده که به خواست خداوند به هنگام مطرح نمودن روش‌ها، تا حد امکان هم به قلمرو نظریه پردازی پرداخته و هم در زمینه‌ی روش‌ها و قالب‌ها هیچ روش و قالبی را بدون آوردن نمونه کاربردی رها نسازیم.

۴- نگرشی برآموزش با تاکید بر آموزش دینی، سید علی حسینی زاده، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم، زمستان ۸۵.

نویسنده در پیش‌گفتار کتاب می‌نویسد:

از مسائل مهم تربیت اسلامی، کشف اصول و روش‌های آموزش در سیره معصومان علیهم‌السلام است. آیا آنان اصول، روش‌ها، فنون، شیوه‌ها و آداب ویژه‌ای را در آموزش احکام و معارف دینی به کار برده‌اند یا خیر؟ اگر به کار برده‌اند، کدام‌اند؟

همان گونه که از پیش‌گفتار، عنوان و متن کتاب آشکار می‌شود:

اولاً: رویکرد کتاب، آموزش دینی است. آموزش دینی شامل زمینه‌هایی از قبیل تربیت دینی، احکام و شرایع دین و سلوک و اخلاق دینی است و نه صرفاً آموزش اعتقادات و آموزه‌های کلامی. ثانیاً: گستره‌ی بررسی این موضوع، سیره‌ی معصومان علیهم‌السلام است، نه آیات و روایات.

ثالثاً: مخاطبان مورد نظر در آموزش دینی در این پژوهش، به طور دقیق مشخص نشده‌اند. با توجه به یافته‌های روان‌شناسی به ویژه روان‌شناسی رشد، هر مرحله از رشد کودک و نوجوان دارای ویژگی‌های خاص عاطفی، ذهنی و عقلی است که عدم توجه به آنها، مساله‌ی تربیت دینی و اعتقادی را ناکارآمد می‌سازد. رابعاً: نویسنده روش‌ها را احصا نکرده است. به عنوان مثال، پیشوایان معصوم علیهم‌السلام از قصه و شعر هم درآموزش آموزه‌های دینی بهره می‌جسته‌اند، حال آن که در این پژوهش از آنها یاد نشده است. ما هنگام مطرح کردن شعر به عنوان قالب در این زمینه به خواست خداوند بیشتر سخن خواهیم گفت.

۵- بررسی روش‌های آموزش دین، علیرضا قائمی‌نیا فصلنامه کتاب نقد، شماره ۴۲، بهار ۸۶، ص ۷۹، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

همان‌گونه که از عنوان مقاله برمی‌آید، هدف مولف، "بررسی روش‌های آموزش دین" است، نه تبیین خود روش‌ها.

نگارنده از بین روش‌های گوناگونی که در آموزش دین به کار گرفته می‌شود، چهار روش را از هم جدا کرده است: روش استدلالی، روش دیالوگی، روش داستانی و روش هنری.^۱

نویسنده پس از توضیح این چهار روش، به دو نقص عمده در آموزش دین اشاره می‌کند: اولاً: این روش‌ها متناسب با مقاطع سنی در نظر گرفته نمی‌شوند. ثانیاً: به روش‌های دیالوگی و هنری کمتر اهمیت داده می‌شود.^۲

نظر:

اولاً: در درستی این تقسیم‌بندی جای بسی بحث است؛ زیرا تقسیم روش‌ها به استدلالی، دیالوگی، داستانی و هنری موجب تداخل اقسام می‌گردد. چه بسا روشی ضمن مستدل بودن از گفت و گو و دیالوگ هم بهره بگیرد و در ضمن از داستان و هنر نیز بهره مند باشد.

ثانیاً: وجه تقسیم روش‌ها به هنری و داستانی مشخص نیست. طبق این تقسیم، هنر قسیم داستان است و با آن مابین. حال آن که بین هنر و داستان، عموم مطلق است. زیرا هر داستانی از مقوله هنر به شمار می‌آید، اما تنها برخی از انواع هنرها داستان به شمار می‌آیند.

این دو اشکال و اشکال‌های دیگر سبب می‌شود که این پژوهش از مقصد ما که ارائه‌ی (روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان هفت تا چهارده سال است) دور بوده و جای پژوهش ما همچنان خالی باشد.

هدف پژوهش

۱. همان ص ۷۹.

۲. همان ص ۷۹.

مشخص بودن، متمایز بودن، روشن بودن، قابلیت دستیابی، قابلیت سنجش، مفید بودن و برخورداری از اولویت و ضرورت، از ویژگی‌های هدف مناسب در هر پژوهش است.^۱ با توجه به این ویژگی‌ها، هدف این پژوهش موارد زیر است:

راهیابی به روش‌هایی که برای انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان ۷ تا ۱۴ سال از قرآن و روایات به دست می‌آید.

دسته‌بندی روش‌ها برای استفاده از آنها در مقاطع سنی مورد نظر.

تسهیل امر انتقال آموزه‌ها برای پدران، مادران، مربیان، معلمان، مبلغان و دست‌اندرکاران رسانه‌های مکتوب - کتاب و مجله - و رسانه‌های صوتی - تصویری (صدا و سیمای) کودک و نوجوان.

ضرورت پژوهش

ضرورت گفت و گو و پژوهش از شیوه‌ها، روش‌ها و اصول انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان همان ضرورت دعوت انبیا به دینداری و ایمان‌گرائی و باورمندی است. اگر بپذیریم که معماران تربیت اعتقادی (پیامبران و امامان)، تربیت دینی کودکان را خشت اول بنای باورهای اعتقادی فردای آنها به حساب می‌آورند،^۲ آنگاه به آسانی خواهیم پذیرفت که این بنا تا ثریا هم که بالا رود باز مبتنی بر همان خشت اول خواهد بود. گرچه تا کنون از آموزه‌های دینی و اعتقادی بسیار سخن گفته شده و کتاب‌های فراوانی به رشته تحریر در آمده است اما از قوانین، راهکارها، شیوه‌ها و روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به گروه سنی مورد نظر (هفت تا چهارده سال)، به ویژه با توجه به مراحل رشد، کاری فراگیر و کاربردی، کمتر صورت گرفته است. بی‌شک کسانی که بدون شناختن راه‌ها و شیوه‌های انتقال آموزه‌ها، به تربیت اعتقادی کودکان روی می‌آورند، حاصلی به جز دور ماندن از هدف نخواهند داشت؛ چرا که به فرموده امام صادق (ع)، آن که کاری را - آن هم کار حساسی همچون تربیت

۱. قراملکی، احد فرامرزی، روش‌شناسی مطالعات دینی، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، اسفند ۸۷، چ چهارم، صص ۸۲ و ۸۳.

۲. شش سال به کودک فرصت بده، آنگاه تا هفت سال او را با خود دار و به تربیتش همت گمار، اگر پذیرا و شایسته شد، به مقصود رسیده‌ای و گرنه از او دست بدار (امام صادق (ع)). کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش. ج ۴، ص ۴۶.

نسلی باورند - بدون آگاهی از راهها و روشها انجام دهد خراب کاری‌هایش افزون بر اصلاح کردن‌هایش خواهد بود.^۱ برای همین، قرآن عزیز همواره به نسل‌ها توصیه می‌کند که از درها به سراها اندر شوید.^۲

روش تحقیق

روش تحقیق، روشی توصیفی - تحلیلی است که با تأمل بر متون دینی و داده‌های روان‌شناسی، به کشف روش‌ها و اصول انتقال آموزهای اعتقادی و تبیین جایگاه آنها می‌پردازد.

مفهوم شناسی:

۱- کودک

مفهوم کودک، مفهومی سیال است که ممکن است از سوی صاحب‌نظران گوناگون بر گروه‌های مختلف سنی - و البته نزدیک به هم - اطلاق گردد. تقسیم‌بندی‌های گوناگونی که از کودک، نوجوان و جوان به عمل آمده، تا حدود زیادی به هدف تقسیم‌کنندگان باز می‌گردد. این هدف، گاه تربیتی، گاه بر اساس مطالعه کودک و سطح سواد آنان و گاه بر اساس معیارهای دیگر بوده است. به عنوان مثال، معیاری که ملاک کار کانون پرورش فکری قرار گرفته، بر اساس سطوح مطالعاتی کودکان و نوجوانان و کتاب‌هایی که برای هر مقطع سنی مناسب و مفید است تدوین شده است. بر این اساس کودکان را به گروه‌های سنی الف، ب، ج، د... تقسیم می‌کنند. مثلاً گروه الف، سال‌های قبل از دبستان را شامل می‌شود و گروه ب، آغاز دبستان (اول، دوم و سوم) را در بر می‌گیرد، و گروه ج، سال‌های پایان دبستان (کلاس‌های چهارم و پنجم) را و... بدینگونه برای هر مقطعی، کتابی را که مناسب می‌دانند، در نظر می‌گیرند^۳ که البته ممکن است این تقسیم‌بندی از نظر روان‌شناس کودک و نوجوان که هدفی غیر از تدوین کتاب دارد تفاوت یابد. اما آنچه کار ما را در تعریف کودک در پژوهش حاضر آسان می‌کند، آن است که ما از همان اول اعلام می‌کنیم که مقصود ما از کودک، کودکان هفت تا چهارده ساله است. پس

۱. همان، ج ۱، ص ۴۴.

۲. بقره، ۱۸۹.

۳. گروگان، حمید، دیدار با فردا، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۴ ص ۲.

از این برای ابهام‌زدایی از چهره‌ی کودک مورد نظرمان به بیان ویژگی‌های ذهنی - عاطفی این مقطع سنی روی خواهیم آورد و خواهیم گفت که منظور ما از کودک مورد پژوهش، کودکی است که این ویژگی‌ها را داشته باشد. هر چند در اطلاق کودک - به جای نوجوان - بر مقطع سنی سیزده و چهارده سال کمی تسامح وجود داشته باشد. اما آنچه مساله را آسان می‌کند، قراردادی بودن تعریف‌هاست. نتیجه آن که منظور ما از کودکان، دختران و پسران هفت تا چهارده ساله‌ای است که دارای ویژگی‌های خاص ذهنی، عاطفی هستند که به خواست خداوند در بخش مبانی روانشناختی مورد بحث قرار خواهد گرفت.

کودک در قرآن

در قرآن با واژه‌های طفل، ولد، صبی و ذریه از کودک یاد شده است. هر یک از این واژه‌ها بیانگر حالتی خاص از کودک است که آگاهی از آنها ما را در فهم درست‌تر روش‌های انتقال آموزه‌های اعتقادی به کودکان کمک می‌کند.

۱- طفل:

اطفال و طفل به شکل مفرد و جمع هر یک، یکبار در قرآن آمده است:

وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا...^۱

و چون کودکان شما به بلوغ رسند، باید از شما کسب اجازه کنند.

با توجه به این که سن بلوغ (احتلام) در پسران بین چهارده پانزده سالگی اتفاق می‌افتد، می‌توان گفت: اطفال

در آیه بر کودکان کمتر از سن بلوغ اطلاق شده است.

وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ... وَ لَا يُدِينَنَّ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ... أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ.

و به زنان با ایمان بگو: دیدگان خود را فرو بندند و پاکدامنی ورزند و زیورهایشان را جز برای شوهرانشان... یا کودکانی که بر عورت‌های زنان وقوف حاصل نکرده‌اند آشکار نکنند.^۱

در این آیه، الطفل به معنای کودکانی است که زشتی‌هایی را که بالغان از تصریح به آن شرم دارند، درک نمی‌کنند (کودکان غیر ممیز).^۲

جمله "لَمْ يَظْهَرُوا" گاهی به معنی "لم يطلعوا" (آگاهی ندارند) و گاه به معنی "لم يقدرُوا" (توانایی ندارند) تفسیر شده؛ زیرا این ماده بر دو معنی آمده است و در قرآن گاه در این و گاه در آن به کار رفته است. مثلا در آیه ۲۰ سوره کهف می‌خوانیم:

إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ

اگر اهل شهر از وجود شما آگاه شوند، سنگسارتان می‌کنند.

و در آیه ۸ سوره توبه می‌خوانیم:

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً

چگونه با پیمان‌شکنان پیکار نمی‌کنید، در حالی که اگر آنها بر شما چیره شوند نه ملاحظه خویشاوندی با شما می‌کنند و نه پیمان.

ولی به هر حال این تفاوت در آیه مورد بحث تفاوت چندانی از نظر نتیجه ندارد، منظور اطفالی است که بر اثر عدم احساس جنسی نه توانایی دارند و نه آگاهی.

بنابراین اطفالی که به سنی رسیده‌اند که این تمایل و توانایی در آنها بیدار شده، بانوان مسلمان باید حجاب را در برابر آنها رعایت کنند.^۳

۲- ولد:

۱. نور، ۳۱.

۲. ترجمه المیزان، موسوی همدانی، سید محمد باقر، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم - قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ش، ج ۱۵، ص ۱۵۸.

۳. مکارم شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۴۵۴.